

UOT 792

DOI: 10.52094/152412.43.2023.16

Şəhla Kərim qızı Heydərli

Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti

Dissertant

E-mail: rejissor71@mail.ru

MÜSTƏQİLLİK DÖVRÜNÜN MİLLİ MƏDƏNİYYƏT HƏYATININ REALLIQLARI HAQQINDA

Xülasə: 90-cı illər Azərbaycan tarixinin mürəkkəb illəri cərgəsindədir. Öz mürəkkəbliyinə görə bu illəri Azərbaycan tarixinin 1918-1920-ci illərindəki müstəqillik dövrü ilə müqayisə etmək mümkündür amma 90-cı illər hadisələrinin Azərbaycan üçün pozitiv məqamları da vardı ki, milli oyanış, milli özünüdərək məsələləri üzərində dayanmışıq. 90-cı illərdə təfəkkür, mənəvi dəyərlər, oriyentirlər dəyişirdi. Beləliklə 90-cı illərdə Azərbaycan Mədəniyyəti özünün ən çətin tarixi mərhələsini yaşamaq məcburiyyətində qalır. İqtisadi vəziyyət ucbatından bu dövrdə mədəniyyət sahələrinin maliyyələşdirilməsində perspektivli layihə müəyyən grantlar verilirdi.

Açar sözlər: Teatr, müstəqillik, sənət, pyes, aktyor, tamaşa

Azərbaycan o nadir ölkələrdəndir ki, bir yüzillikdə 2 dəfə müstəqilliyini elan etməyi bacardı. 1918-ci ilin may ayının 28-də Milli Şura İstiqlal Bəyannaməsini qəbul etdikdən sonra Azərbaycan Respublikasının yaranmasını bəyan etdi. Müsəlman Şərqi birinci cümhuriyyəti bir neçə xarici dövlət tərəfindən tanındı və müstəqil dövlət təsisatları yarandı. Təəssüf olsun ki, bəhs etdiyimiz müstəqillik zamanının ömrü uzun sürmədi. Bolşeviklər 1920-ci ildə aprel ayının sonlarında cənub sərhədlərində dövlət müstəqilliyimizi qanla çökdürdü. Çar Rusiyasının 1806-1828-ci illər aralığındakı yürüdülmən siyasəti bu dəfə bir başqa aspektdə həyata keçirildi. Lakin bu siyasi addım xalqımızın azadlıq çırpıntılarını sakitləşdirə bilmədi. Zətən, ideoloji zülm, milli etnik dəyərlərin, mənəvi əxlaqi dəyərlərin, mənəvi-əxlaqi ülgülərin aşınması üzərində qurulan bir ittifaq dağılmağa məhkum idi.

Hələ XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində tanınmış azərbaycanlı ziyalılar xalqın maariflənməsi, savad və bilikli olması naminə əllərində gələni etməyə başlayırlar. Təməli eramızdan əvvələ gedib çıxan xalq oyun tamaşaları, meydan əyləncələri XIX əsrin ortalarından başlayaraq daha professional bir sənətin teatrın yaranmasına zəmin yaradır. M.F.Axundovun qələmə aldığı pyeslə ölkəmizdə teatrın əsasını qoyulmuş olur və 1873-cü ilin mart ayında ilk dəfə tamaşaçılar qarşısında teatrsevərlər Lənkəran xanın vəziri (bəzi mənbələrdə isə Hacı Qara tamaşası) əsərinin səhnə yozumu ilə çıxış edirlər. 1873-cü ilin mart ayının 10-da Azərbaycanda milli peşəkar teatrın əsası qoyulmuş olur və beləliklə Mirzə Fətəli Axundovun bu təşəbbüsü digər maarifsevər ədəbiyyatçılardan da yan keçmir, tez bir zamanda bir-birinin ardı ilə N.B.Vəzirov, Ə.Haqqverdiyev, C.Məmmədquluzadə, C.Cabbarlı, H.Cavid kimi dühalar meydana gəlir.

Mirzə Fətəli Axundovun pyesləri yeni milli şüurun oyanışı kimi də dəyərləndirilə bilər. Dramaturqun Azərbaycan ədəbiyyatına, teatr sənətinə və milli şüuruna gətirdiyi yeniliklər xalqın avamlıqdan, cəhalətdən ayılmasına xidmət edir, gənc nəslin təhsilə və mədəniyyətə olan marağını artırmış olurdu. Onun mədəniyyətə verdiyi töhfələr digər maarifsevərlər tərəfindən inkişaf etməyə başlayır.

Maarifsevər gənclərin sayı artdıqca ölkədə yeni-yeni qəzet və jurnalların nəşrinə də başlanılır və beləliklə, ölkədə ilk dəfə olaraq 1905-ci ildə Əkinçi qəzeti nəşr edilir. Qəzetin təsisçisi Həsən bəy Zərdabi dramaturq və ədəbiyyatçıları ətrafına toplayaraq insanların maariflənməsi istiqamətində yumşaq qroteskli və kəskin məqalələr dərc etdirərək, yatmış köülləri oyatmağa çalışır.

Özünün kəskin məqalələri, tənqidi-publisist görüşləri ilə seçilən Cəlil Məmmədquluzadə isə Həsən bəy Zərdabinin nasir kimi fəaliyyətini davam etdirərək 1907-ci ilin aprel ayının 7-də ilk Molla Nəsrəddin satirik jurnalının nəşrinə başlayır. Bu günədək nümunələri gəlib çıxmış Molla Nəsrəddin jurnalı kəskin satirik məqalələr zəngin bir topludur. Cəmiyyəti başqa cür oyatmağın mümkünsüz olduğunu anlayan Cəlil Məmmədquluzadə satiranı ön plana çəkərək, məqalələrini müxtəlif ləqəblərlə dərc edirdi, xalqı maarifləndirməyin yollarını axtarırdı.

Cəlil Məmmədquluzadə təkcə satirik jurnalist kimi deyil, eyni zamanda dramaturq kimi də fəaliyyətini davam etdirir, qələmə aldığı Ölümlər (1909), Anamın kitabı (1919), Danabaş kəndinin məktəbi pyeslərində də avam xalqın müxtəlif bəlalarla mübarizə apardığını göstərərək, onlara cahillikdən qurtulmaq üçün yollar göstərirdi.

Həsən bəy Zərdabi və Cəlil Məmmədquluzadəylə eyni fikir və amala xidmət edən Əli bəy Hüseynzadə Füyuzat jurnalını təsis edir. Jurnalın ömrü uzun olmasa da, jurnalistin kəskin yazıları, insanları cahillikdən xilas etmək amalı bütün yazılarda başlıca yer tuturdu. Əli bəy Hüseynzadə tutduğu mövqedə möhkəm və qətiyyətli olsa da, təəssüflər olsun ki, jurnalın cəmi 32 nömrəsi dərc edilmişdir. Müstəqilliyin inkişafına, cəmiyyətin mədəni atmosferdə yaşamasına xidmət edən jurnalın bəzi nümunələri bu günədək gəlib çıxmışdır.

XX əsrin əvvəllərində sənətin və ədəbiyyatın yeni istiqamətdən inkişaf edib püxtələşməsində çoxlu sayda jurnalist, ədəbiyyatşünas, dramaturq və nasirlərin danılmaz xidmətləri var. Onlar müxtəlif yollarla yazdıqları əsərlərin bugünkü günə gəlib çıxmasına çalışmışlar. Bu istiqamətdə böyük xidmətləri olan dramaturqlardan biri də Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev idi. Haqverdiyevin yaradıcılığını araşdıran teatrşünas İncilab Kərimov yazır: “Hələ teatrın mənasını camaat anlamadığı bir vaxtda Ə.Haqverdiyev teatr mədəniyyəti uğrunda bütün səyləri ilə çalışırdı. O, bir yandan teatr truppaları yaradır, artistlərin ideya-bədii bacarıqları ilə maraqlanır, onların sənətkarlıq baxımından inkişafına çalışır, başqa bir tərəfdən isə truppaları təşkilati işlər baxımından möhkəmlətmək, repertuar işini müvafiq bir sistemə salmaq üçün səy göstərir – əsərlər yazır, digər tərəfdən isə qadınların səhnəyə çıxması üçün çalışırdı” (1).

İncilab Kərimovun bu kiçik cümləsi dövrü olduğu kimi təsəvvür edib, dərk etməyə imkan yaradır. Teatrşünasın fikirləriylə razılaşıaraq əlavə edək ki, təkcə Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev deyil, digər dramaturqlar da teatrı yaradıb inkişaf etdirmək üçün əllərindən gələni etməyə çalışır, müxtəlif truppalar əsasında aktyorları öz başlarına cəm edib, sənətin inkişafı naminə bacardıqlarını əsirgəmirtilər.

Ə.Haqverdiyevlə eyni dövrü və vəziyyəti paylaşan Cəfər Cabbarlı da teatrın inkişafı naminə müxtəlif işlər görür, mədəniyyət və maarifləndirmə istiqamətində fəaliyyət göstərirdi. Cəfər Cabbarlı bir-birinin ardı ilə müxtəlif mövzulu dram əsərlərini Oqtay Eloğlu, Sevil, Aydın, Solğun çiçəklər, Vəfalı Səriyyə və Ədirnə fəthi kimi əsərlərini qələmə alır. Teatrı bütün ruhuyla sevən ədib yazırdı: Teatrdə musiqin və musqiçinin ruhu görünür, bununla yanaşı, rəssamın yaradıcı qəlbi, aktyorun daxili hiss və həyəcanı duyulur. Teatr bizə həyatı öyrədir. Özümüzə kənardan baxmağı və düşünməyi sövq edir. Asif Rüstəmli yazır: “C.Cabbarlı şəxsiyyətinin böyüklüyünü, sənətinin qüdrətini şərtləndirən amillərdən biri də odur ki, bütün siyasi təzyiqlərə və təpkiyə baxmayaraq 30-cu illərin qasırga önu

Azerbaijan State University of Culture and Arts, XXXXIII edition, Baku, 2023

Azərbaycanın qara cildli tarix kitabını vərəqləməyə nail olmuş, cəsarətli addım atmış, qaranlıq səhifələrə nəzarət etməyimiz üçün bir ortam yaratmağı bacarmışdır” (3). Aparılan araşdırmalardan da məlum olur ki, nə Cəfər Cabbarlı, nə də dövrünün digər ədəbiyyatçı-maarifpərvərləri teatrın və mədəniyyətin formalaşmasına asanlıqla və rahatlıqla nail olmayıblar. Dövrün ağırlığı, müxtəlif siyasi qarşıdurmalar, qoçuların sənət xadimlərinə hücum və hədə-qorxularını nəzərə alsaq, mədəniyyətin hansı şəkil və formada bu günədək gəlib çıxmış olduğunu anlamış olarıq.

İttifaq respublikalarında getdikcə daha geniş və real konturlar alan milli-azadlıq mübarizəsi tarixin bütün inkişaf qanunauyğunluqlarının ziddinə 70 il duruş gətirmiş çürük bir sistemi kökündən aşırdı.

1991-ci il oktyabr 18-də Azərbaycan Dövlətimizin müstəqilliyinin Konstitusiyası aktını qəbul edildi. Qarşıda xalqımızı müstəqillik və demokratiyaya dəvət edən bir yol vardı. Lakin bu yolla getməyə Azərbaycanda təqət qalmamışdı.

Sovet imperiyasının hökmdarlıq etdiyi 70 illik dövr ərzində ölkəmizin inkişafı üçün müəyyən hədlər daxilində şərait yaradılsa da mədəniyyət, iqtisadiyyat, təhsil sahəsində nailiyyətlər əldə olunsa da, xalqımız mənən özünü rahat hiss etmir, artıq bir dəfə qovuşmuş olduğu müstəqilliyə yetişmək üçün, aşkarda olmasa da daxilən çarpışırdı. Tarix geri dönmür, ancaq təkrar olunur. Azərbaycan Demokratik Respublikasının yaradıldığı tarixi şərait bir qədər başqa məzmununda, lakin daha əlverişli formada təkrarlandı. Əvvəlcə Baltıqyanı respublikaların sonra isə Rusiya, Belarusiya və Ukraynanın müstəqil dövlətlərə çevrilməsi və nəhayət, keçmiş SSRİ-nin dağılması nəticəsində 1991-ci il oktyabrın 18-də Azərbaycanın müstəqilliyi haqqında Konstitusiyası Aktı qəbul olundu.

Ötən əsrin 90-cı illəri bəşər mədəniyyəti tarixində qloballaşma probleminin aktuallaşdığı bir mərhələdir. Türklər bu termini küresəlləşdirilmə sözü ilə ifadə edirlər və bizim fikrimizcə, bu kəlmə ilə təzahürün mahiyyətinin daha çox aydınlaşmasına yardımçı olurlar. Belə ki, biz qloballaşma zamanı olduqca böyük sürətlə öz mədəniyyətimizi dünya məsəftəsinə çıxarıyıq. Dünya mədəniyyətinin qapıları hər bir milli mədəniyyətə açıq olduğundan, onlar fəal bir şəkildə birbirilərinə təsir göstərə bilərlər. Elə bunun nəticəsində hər bir milli mədəniyyət başqa mədəniyyətlərə öz cizgilərini verdiyi kimi, digər mədəniyyətlərdən də nələrisə qəbul edir. Odur ki, müəyyən dövr keçdikdən sonra mədəniyyətlər bir-biri ilə yaxınlaşır onlar arasında oxşar aşkarlıqlar əmələ gəlir. Avropa ölkələri, məsələn, ona səs verdilər ki, sərhədlər maksimal dərəcədə şəffaflaşsın. Yəni müasir şərq

məmləkətlərinin vətəndaşları heç bir maneəyə rast gəlmədən bütün Avropanı dolaşa bilərlər, bir şərtlə ki, onun dövləti Şengen müqaviləsinin üzvi olsun. Faktiki olaraq, bu proses haradasa millətlərin, milli fərqlərin aradan götürülməsinə doğru aparır.

Azərbaycan 90-cı illərdə birdən-birə çoxsaylı problemlərlə üzləşdi. Xarici ölkələrin rəsmi nümayəndələri ilə yanaşı, çoxsaylı xarici şirkətlərin iş adamları, turizm agentləri, alimlər, həkimlər, din xadimləri və sair peşə sahibləri Azərbaycanın dünya iqtisadi məkanına inteqrasiyasını sürətləndirirlər. Lakin bu inteqrasiya eyni zamanda Azərbaycanın dünya fikir məkanına dünya əqidə məkanına inteqrasiyası demək idi. 90-cı illərdə Azərbaycan öz müstəqilliyi, öz demokratiyası ilə birgə Avropa düşüncə məkanına daxil olurdu və bu aspektdə Şərq-Qərb dixotomiyası bir daha öz gerçəkliyini sübuta yetirirdi. Azərbaycanın dünya fikir məkanına inteqrasiyası həm də internet vasitəsilə reallaşdı. 2000-ci illər üçün Azərbaycan kompüterləşdirilmiş bir məmləkətə çevrilir. Bu isə müxtəlif sahələrin mütəxəssisləri istənilən informasiyanı İnternet səhifələrindən əldə etməsinə imkan verir.

Bütün bu deyilənlərdən aşkarcasına görünür ki, 90-cı illər Azərbaycan tarixinin ən mürəkkəb illəri cərgəsindədir. Öz mürəkkəbliyinə görə bu illəri Azərbaycan tarixinin 1918-1920-ci illərindəki müstəqillik dövrü ilə müqayisə etmək mümkündür. Hərçənd ki, 90-cı illər hadisələrinin Azərbaycan üçün pozitiv məqamları da vardı ki, milli oyanış, milli özünüdərk məsələləri üzərində dayanmışıq. 90-cı illərdə təfəkkür, mənəvi dəyərlər, oriyentirlər dəyişirdi. Beləliklə 90-cı illərdə Azərbaycan Mədəniyyəti özünün ən çətin tarixi mərhələsini yaşamaq məcburiyyətində qalır. İqtisadi vəziyyət ucbatından bu dövrdə mədəniyyət sahələrinin maliyyələşdirilməsində perspektivli layihə müəyyən qrantlar verilmirdi. Lakin teatr həmin çağlarda bu qrantlardan çox az bəhrələnmə bilirdi. Yalnız muğam, xalçaçılıq, rəssamlıq dünyaya uğurla inteqrasiya edə bilirdi.

Maraqlıdır ki məhz 90-cı illərdə dövlət teatrlarının sayı, sosial-iqtisadi vəziyyətin problemlərinə baxmayaraq xeyli artdı. Bu isə teatrlara onların mövcudluğu üçün bir təminat idi.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. İ.Kərimov. Ə.Haqqverdiyev və teatr. Renessans-A, Bakı: 2016, s.65.
2. Cəfər Cabbarlı. Cib dəftərçəsi, AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu, Arx.-20, Q-18, (410), s.v.232. səh 50).
3. A.Rüstəmli. C.Cabbarlı: Həyatı və mühiti, Bakı, Elm 2009, s.v.416, səh 359.

Azerbaijan State University of Culture and Arts, XXXXIII edition, Baku, 2023

4. İsrailov İ. A. İskəndərovun teatri. Bakı, Mars-Print 2001.
5. İsrailov İ. Zaman Rejissor Poetika. Bakı, Elm, 1999.
6. İlham Rəhimli. Azərbaycan teatr tarixi, Bakı 2004 7. Vəliyev Ə. Teatr sənətimiz: dünən, bu gün, sabah...
8. Məmmədov M., Nemətov Z. Rejissor işi haqqında Elm və təhsil, Bakı-2014
9. Əfəndiyev T. Mədəniyyətdə tarixilik və müasirlik

Шахла Карим кызы

Гейдарли Об истории становления и развития нахичеванского театра

Резюме: 90-е годы относятся к числу сложных лет в истории Азербайджана. По своей сложности эти годы можно сравнить с периодом независимости Азербайджана в 1918-1920 годах, однако события 90-х годов имели и положительные моменты для Азербайджана, поскольку мы сосредоточили внимание на вопросах национального пробуждения и национального самосознания. осведомленность. В 90-е годы менялось мышление, моральные ценности и ориентиры. Таким образом, в 90-е годы азербайджанской культуре пришлось пережить свой самый трудный исторический этап. В связи с экономической ситуацией в этот период перспективным проектам в сфере финансирования культурных направлений были предоставлены определенные гранты.

Ключевые слова: театр, независимость, искусство, пьеса, актер, спектакль

Shahla Karim gizi Haydarli

About realities of national-cultural life of the Independence stage

Summary: The 90s are among the complicated years of Azerbaijan's history. Due to its complexity, it is possible to compare these years with the period of independence of Azerbaijan in 1918-1920, but the events of the 90s also had positive moments for Azerbaijan, as we focused on the issues of national awakening and national self-awareness. In the 90s, thinking, moral values, and landmarks were changing. Thus, in the 90s, Azerbaijani culture had to experience its most difficult

historical stage. Due to the economic situation, certain grants were given to promising projects in the financing of cultural areas during this period.

Key words: Theater, independence, art, play, actor, performance

Məqalənin redaksiyaya daxil olma tarixi: 30.09.2023